

Noora Hemminki

Muinaisjäänös muinaisten lasten fyysisenä ympäristönä

Barn i en forntida livsmiljö

Nutida fornlämningar har i tiderna varit vardagliga livsmiljöer för många människor – också barn. Inom den arkeologiska forskningen finns det dock oftast begränsat eller ingen information alls om dessa barn. I denna artikel görs ett försök att tolka fornlämningarna ur en ny synvinkel. Jag strävar till att skapa en bild av hur barnen som på 1800-talet bodde vid Östermyra järn- och krutbruk upplevde sin miljö. En ren och trygg omgivning utan gränser med möjlighet att röra sig fritt och hitta på olika aktiviteter utgör en bra miljö för barn. Därtill bör området erbjuda den basservice som behövs samt ge barnen en möjlighet att medverka i samhället. Utgående från dessa kriterium ser det ut som att Östermyra industriområde varit en rätt bra livsmiljö för barn.

Johdanto

Menneisyyden lapsista ajatellaan usein eri lailla kuin nykypäivän lapsista. Siinä missä nykypäivän lapset ovat yksilöitä, arkeologiassa lapsia käsitellään joskus lähinnä biologisena kategoriana, jolloin lapsen sosiaalinen ja mentaalinen puoli jää vähälle huomiolle. Kuitenkin asiat, joita tiedämme lapsen kehityksestä, ovat pätenneet myös muinaisiin lapsiin (Derevenski 2000: 7–8; Prangnell & Quirk 2009: 39). Lapsen tutkimisen ongelmat eivät koske vain arkeologiaa ja ennen eläneitä lapsia. Lasten käsittely erillään ”oikeista kysymyksistä” ja lasten henkilökohtaisten kokemusten sivuuttaminen on ollut ongelmana myös sosiologiassa (Alanen 2008: 166). Lasten arkeologinen tutkimus voi olla haasteellista jo siksi, että lapset ovat usein arkeologisessa aineistossa vaikeasti havaittavissa. On hyvä yrittää löytää mahdollisten lelujen ja luiden tutkimisen lisäksi muitakin tapoja tutkia heitä (Sofaer 2015: 68). Lasten arkeologisessa tutkimisessä tärkeintä on pyrkiä ymmärtämään

lapsen sosiaalinen ja yksilöllinen identiteetti. Tätä voi parhaiten lähestyä selvittämällä, mitä tarkoitti olla lapsi kyseisessä yhteisössä kyseisenä aikana (Derevenski 2000: 12).

Lähiympäristö ja siinä liikkuminen vapaasti ilman rajoituksia on eräs lasten hyvinvointiin vaikuttavista merkittävimmistä asioista (Kyttä 2008: 117). Lasten liikkumisen vapaus on vähentynyt viime vuosikymmenien aikana (Kyttä 2004: 180), eli entisaikojen lasten liikkuminen oli vapaampaa. Ympäristön merkitys lasten omana paikkana nousee esille erityisesti teollisuuskontekstissa. Suuret työläisperheet asuivat ahtaasti yhden huoneen asunnoissa, joissa lasten huonekaluina oli yleensä vain sänky (KA, Ilmajoen tuomiokunnan arkisto, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat). Asuntojen pieni koko ja varustelutaso viittaavat asiaan, jonka muistitietoaineistot vahvistavat: elinpiiriä laajennettiin ulos ja sisällä oleiltiin melko vähän (Nirkko et al. 1990: 47, 51). Tästä johtuen eräs keino selvittää mitä tarkoitti olla lapsi yhteisössä, on tutkia muinaisjäänöskohdetta lasten fyysisenä ympäristönä.

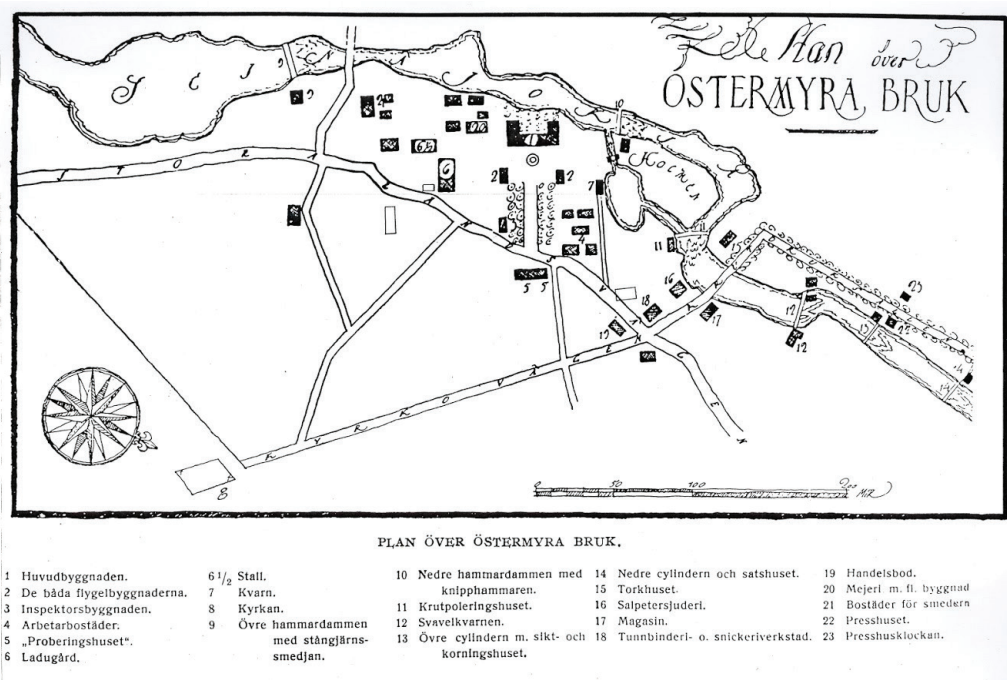
Nykylasten ympäristökokemuksia tutkinut Aalto-yliopiston professori Marketta Kyttä on määritellyt kriteerit, joilla ympäristön soveltuvuutta lapselle voidaan arvioida. Kriteerit ovat mielestäni hyvin sovellettavissa myös muinaisiin ympäristöihin. Tässä artikkelissa Kytän määrittelemiä kriteereitä sovelletaan varhaismoderniin teollisuuslaitokseen ja pohditaan millainen asuinpaikka 1800-luvun teollisuuslaitos on ollut lapsille.

Östermyran rautaruukki ja ruutitehdas

Länsi-Suomessa Seinäjoella (silloinen Ilmajoki) sijainneen Östermyran rautaruukin perusti vuonna 1798 kokkolalaissyntyinen liikemies ja laivanvarustaja Abraham Fa-

lander (aateloituna Wasastjerna). Ruukin omistajaksi siirtyi pian hänen poikansa, joka laajensi tehtaan toimialaa ruudin valmistukseen. Viimeisenä ruukkia hallitsi Falanderin pojanpoika, joka kehitti maataloutta. Ruukikitoimintaa kesti vajaat sata vuotta ja se lopui konkurssin myötä 1880-luvulla (Alanen 1970: 195, 306–307).

Ruukki perustettiin harvaan asutulle maaseudulle. Tällainen oli tyypillistä varhaiselle teollisuudelle. (Mrozowski 2006: 32–33; Salokorpi 2007: 20). Aluksi tehtaan paikalla oli metsää, jonka keskellä virtasi joki. Lähistöllä oli muutamia maalaistaloja. Seudun kokemista periferiaksi alleviivaa Falanderin laitokselleen antama nimitys, Östermyra, eli itäneva. Itäisyys määriteltiin suhteessa Vaasaan. Ruukin aluetta laajennettiin ja rakennuksia lisättiin toiminnan kas-



Kuva 1. Kartta Östermyran ruukista. Kaikkia rakennuksia ei merkitty. Piirretty vanhojen karttojen pohjalta. Kuva: Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseo.

vaessa (Alanen 1970: 195, 306–307). Tehtaan rakennukset sijoitettiin pääasiallisesti joen ja yleisen tien väliselle alueelle (Kuva 1). Tehdas työllisti seppiä, ruudinvalmistajia, kirjanpittäjiä, palvelijoita ja maatalouden työvoimaa. Työläiset asuivat aluksi lähiseudun maalais-taloissa, mutta sitten heidät majoitettiin teollisuuslaitoksille tyypillisiin työväenasuntoihin, kasarmeihin (ks. myös Peña & Denmon 2000). Sepät asuivat erityisissä seppien asunnoissa, jotka olivat kasarmeja paremmin varusteltuja (Alanen 1970: 125–127; 130–131; Lahti et al. 2006: 126–127).

Nyt ruukista on jäljellä muinaisjäänös (1000014482) Seinäjoella Törnävän kaupunginosassa. Ruukin alue on myös valtakunnallisesti merkittävä rakennettu kulttuuriympäristö (RKY). Kohdetta ei ole juuri tutkittu arkeologisesti. Muutamia tarkastuksia (Kaila & Härö 1973; Lehtonen & Harjula 2009, josta ei ole laadittu raporttia) yksi inventointi (Nättilä 2014) ja yksi koekuopitus (Perttola 2010) on tehty. Koekuopitus liittyi nykyisyyden arkeologiaan, joten 1800-luvun kerroksia ei tutkittu (Perttola 2010).

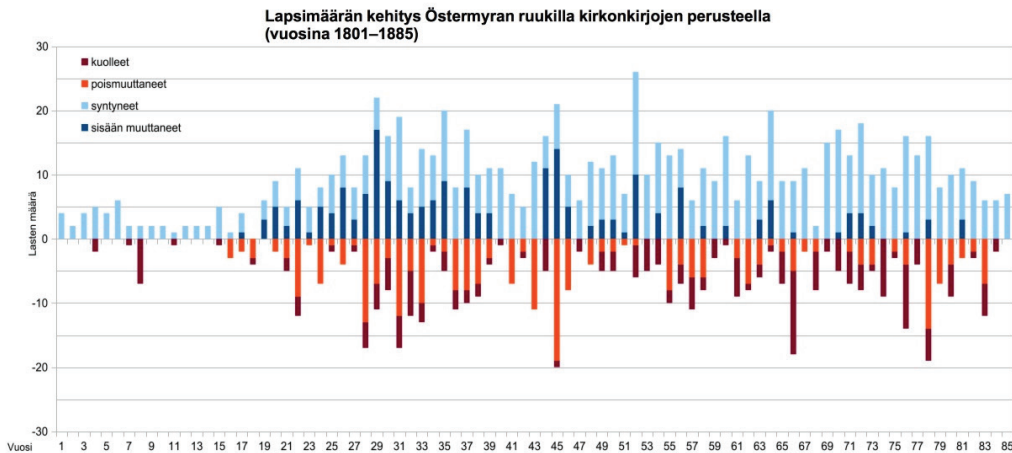
Östermyra on huonosti säilynyt ruukkimiljö. Se johtuu osin myöhemmästä rakentamisesta ja maankäytöstä, osin toiminnan loppuessa tapahtuneista laiminlyönneistä. Esimerkiksi turvallisuuden kannalta tärkeää siivousta ruudista (Jones 1996: 173) ei ollut suoritettu, mikä aiheutti sen, että viimeiset ruutiverstaat tuhoutuivat lasten leikkiessä ruudilla. Myös kaikki metallin valmistukseen liittyvät pajarakennukset ovat tuhoutuneet, samoin kuin asuinkasarnit ja muut työläisten elämään liittyneet rakennukset. Osa säilyneistä rakennuksista on Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseon ja Seinäjoen kaupungin käytössä. Oman erikoisuutensa tuo alueella järjestettävä musiikkitapahtuma Provinssi, jonka aiheuttamaa haittaa muinaisjäänökselle ei tunneta tarkasti. Historiallisen ajan kohteet, erityisesti ruukit, ovat muinaisjäänöstyyppinä laajoja ja ihmistoiminnan merkit ovat pistemäisiä (Niukkanen 2000: 217; Maaranen 2016: 14). Östermyran ruukilla asuneiden ihmisten koke-

mus lähiympäristöstään saattaa koskea laajempaa aluetta kuin sitä, jonka olen tätä tutkimusta varten määritellyt kartoista.

Ruukin lapset

Ruukilla asui ja työskenteli sen toiminnan aikana useita satoja ihmisiä (KA, Nurmon seurakunnan arkisto, rippikirjat; SSHY, kirkonkirjat, Seinäjoki, rippikirjat). Useimmille heistä ruukki oli työpaikan ohella myös koti ja elämän sattumukset syntymästä kuolemaan tapahtuivat ruukilla. Varhaiset teollisuuslaitokset muistuttivat monella tavalla kaupungeja ja niissä asuva yhteisö saattoi nauttia kaupunkimaisesta elintasosta (Markus 1993: 286–296; Monié Nordin 2012: 152). Ruukki on merkitty syntymäpaikaksi yli 600 lapselle (kuva 2) (KA, Kirkonkirjat, Nurmo, syntyneet; SSHY kirkonkirjat, Seinäjoki, syntyneet). Lisäksi ruukille tuli yli 200 lasta muuttoliikkeen mukana (KA, Nurmon seurakunnan arkisto, muuttaneet; SSHY, Kirkonkirjat, Seinäjoki, muuttaneet). Ruukilla asui sen toiminnan aikana yli 800 lapsiyksilöä. Lapsien ruukilla viettämä aika vaihteli yhdestä päivästä koko lapsuuteen. Teollisuuslaitoksissa on usein ollut naisia ja lapsia enemmän kuin varsinaisia työmiehiä (Prangnell & Quirk 2009: 41). Teollistumista tutkiessa on olennaisen tärkeää ottaa huomioon lasten läsnäolo. Viimeaikaisten tutkimusten mukaan naisten ja lasten panos varhaisessa teollisuudessa on ollut merkittävä (aiheesta tarkemmin ks. Lindström & Mispelaere 2017; Humphries 2013; myös Rydén 1991).

Kirkonkirja-aineisto kertoo, että ruukin lasten perhetausta vaihteli. Jotkut kuuluivat suureen perheeseen, toisilla saattoi olla vain äiti, osa oli orpoja. Vanhempien asema ruukin hierarkiassa vaihteli vuohipaimenesta mestariseppään ja rengistä patruunaan. Yhteistä useimmille lapsille näyttää olleen sairastaminen ja sen kautta menetetyt perheenjäsenet sekä asumismuutto, joka rohkaisi lähtemään sisätiloista ulos.



Kuva 2. Östermyran ruukin lapsimäärä. Tiedot muuttaneista puuttuvat vuosien 1801–1816 osalta. Lähde: Kansallisarkisto, Nurmon seurakunnan kirkonkirjat 1800–1864, syntyneet ja kastetut, kuolleet, muuttaneet; Seinäjoen seurakunnan kirkonkirjat 1864–1885, syntyneet ja kastetut, kuolleet, muuttaneet. Kuva: N. Hemminki.

Lasten ympäristökokemus

Marketta Kytän tutkimuksiin pohjautuva kartta (kuva 3) esittää vanhaa teollisuusaluetta Arabianrantaa nykylasten huomioilla varustettuna. Kartta kuvaa sitä, miten lapset hahmottavat ympäristöään. Useimmat kartassa mainitut lapsille merkittävät paikat – *hiekakakasat, lampi johon heittää kiviä, kaverin talo, tehdasalue, voi tippua veteen, isot kivet, kodin piha, jännä katsoa putousta, kaivo* – ovat ajasta riippumattomia kohteita. Osa paikoista on sellaisia, joita on ollut löydettävissä jo kivi-kauden asuinympäristöistä. Vanhoja karttoja voidaan tulkita myös kuvina muinaisten lasten ympäristöistä. Nykyinen Arabianranta ja 1800-luvun Östermyran ruukkialue ovat samankaltaisia ympäristöjä. Molemmat rajoittuvat vesistön ja tien väliselle alueelle, jossa on useita asuin- ja teollisuusrakennuksia, viheralueita ja paljon asukkaita.

Muistitietokertomukset teollisuuslaitoksissa vietetystä lapsuudesta ovat monin osin yhteneväisiä Arabianrannan kartasta

havaittavien seikkojen kanssa. Jännitys, lukuisat tutkittavat paikat, asioiden katselu ja leikkiminen alueilla, jotka eivät varsinaisesti ole siihen tarkoitettuja, nousevat esiin sekä Arabianrannan kartasta että muistitietokertomuksista (ks. esim. Nirkko et al. 1990: 55; Kautovaara 1986: 180–181). Lapsen kokemus teollisuusympäristöstä on todennäköisesti ollut erilainen kuin aikuisen kokemus samasta paikasta. Kytän mukaan lapsilla on taipumus kokea vähänkään suotuisat olosuhteet niin, että paikka tuntuu parhaalta juuri hänelle (Kytä 2008: 117). Jos 1800-luvun tehdasyhteisöstä löytyy suotuisia olosuhteita, voidaan olettaa, että lapset ovat kokeneet paikan hyväksi.

Lapselle hyvän fyysisen ympäristön tunnusmerkit

Marketta Kytän ympäristön lapsiystävällisyyttä arvioivien kriteerien mukaan tärkeintä on, että lapsilla on mahdollisuus liikkua itsenäises-

Kuva 3.
Arabianrannan
jännittävät paikat.



Kuva 3. Kartta, johon on kirjattu lasten paikoille antamia merkityksiä Helsingin Arabianrannassa. Kuva: M. Kyttä. (Julkaistu tekijän luvalla.)

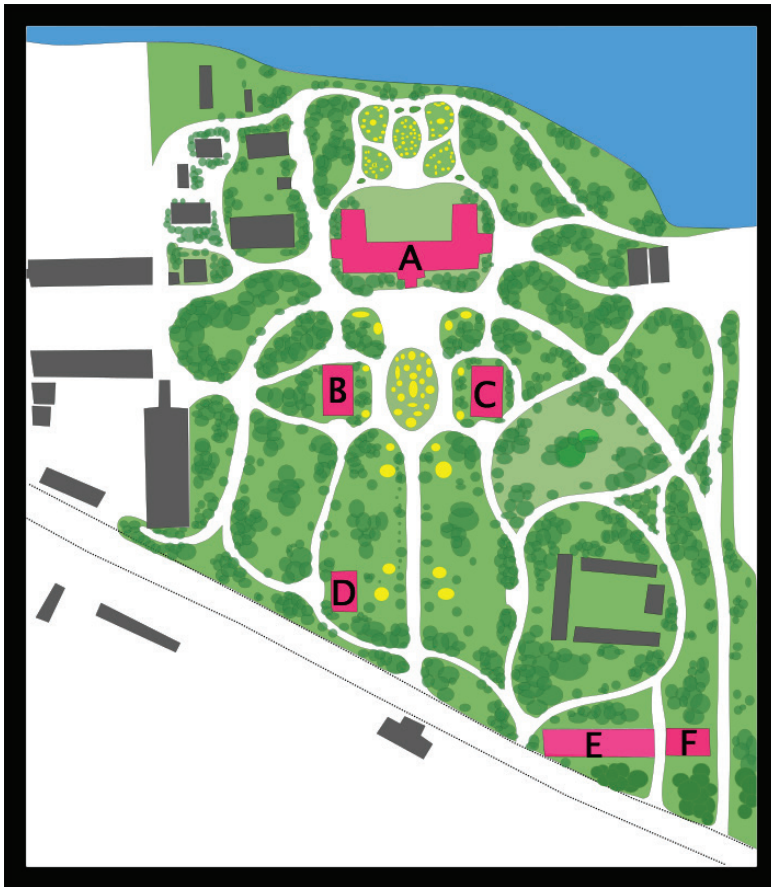
ti lähiympäristössään ilman rajoituksia. Liikkumisesta seuraa toinen tärkeä asia, toimintamahdollisuuksien löytäminen ympäristöstä. Lapselle hyvä ympäristö innostaa lasta liikkumaan ulkona. (Kyttä 2008: 117–118). Muita lapsiystävällisen ympäristön tunnusmerkkejä ovat peruspalveluiden saatavuus, puhtaus, turvallisuus, asumisen pysyvyys ja jatkuvuus sekä lasten osallistumismahdollisuudet (Kyttä 2008: 121). Lapsiystävällisen ympäristön tunnusmerkkien toteutumista menneisyyden ympäristöissä voidaan tutkia dokumentaarisen arkeologian keinoin. Kartat, kirkolliset muistiinpanot ja historialliset lähteet yhdessä itse muinaisjäännösalueen kanssa auttavat luomaan kuvan siitä, tarjosiko kohde lapsille puitteet, jotka tukivat heidän kehitystään.

Liikkumisen vapaus lähiympäristössä ja tekemisen mahdollisuudet

Määrittelen tässä Östermyran lasten lähiympäristöksi asuintalojen ympäristön sikäli, kuin siitä on tietoa (ks. kuva 4). Ympäristöön kuului maatalousrakennuksia, tehdasalueita, metsikköä, peltoja, yleinen tie ja joki. Useimmissa kartoissa on kuvattuna ainoastaan nämä kartan laatijan kannalta tärkeimmät maiseman piirteet. Puutarhuri Knut Forsbergin laatima puutarhasuunnitelma vuodelta 1865 (Kuva 4; ks. Alanen 1970: 292) tarkoittaa kuvaa lähiympäristöstä. Puutarhasuunnitelma esittää lähiympäristön viheralueet, kukkaistutukset ja puistoalueen keskellä mutkittavat polut. Suunnitelma toteutui suurilta osin (Alanen 1970: 293).

Puutarhasuunnitelmassa on orgaanisia muotoja ja epäsymmetriaa. Se ilmentää teollistumisen myötä kehittyntä uutta puutarhamuotia, jossa suositettiin luonnonmukaisuutta aikaisemman järjestelmällisyyden sijaan. Epäjärjestyksellä haluttiin jäljitellä luonnon kauneutta ja luoda sitä ympäristöön teollistumisen ”pilaaman” maiseman tilalle (Bowler 1992: 110). Puutarhasuunnitelma ei kata koko ruukin aluetta, eivätkä kaikki työläisten asuintalot näy sii-

nä. Kaikkien kartassa näkyvien asuintalojen ympärillä on viheralueet. Asuntojen lähellä olevat metsiköt ja viheralueet ovat eräs tärkeimmistä lapsille tekemistä tarjoavista paikoista (Kytä 2008: 116). Ruukin lasten lähiympäristö täyttää näin tärkeimmän kriteerin hyvälle ympäristölle, sillä liikkumismahdollisuudet ovat monipuoliset. Viheralueiden välillä mutkittelevat polut ovat todennäköisesti toimineet myös lasten liikumispaikkoina.



Kuva 4. Östermyran ruukin lähiympäristö vuoden 1865 puutarhasuunnitelman mukaan. Kartasta puuttuvat tehdasalueet, jotka sijaitsevat kartasta oikealle. Asuinrakennukset on merkitty punaisella. Keltaisella merkityt ovat kukkaistutuksia, vihreä on puistoa. A) päärakennus, kartano B) seppien asunto C) seppien asunto D) kirjanpitäjän asunto, konttori E) kasarmi F) kasarmi. Piirtänyt N. Forsbergin kartan pohjalta N. Hemminki.

Muistitietokertomuksen mukaan ruukkien lapset viettivät pääasiassa kaikki päivät ulkona. Iso lapsijoukko kokoontui päivittäin yhdessä kasarmin pihalle (Nirkko et al. 1990: 51–52). Arabianrannan lapsia yhteen kokoavat suuret korttelipihat ja niiden yhteys viheralueille ovat Kytän tutkimuksen mukaan alueen lapsille erityisen tärkeitä (Kyttä 2008: 120) ja on helppo nähdä yhteys korttelipihan ja kasarmin pihan välillä.

Lasten liikkumisen rajoittamisella on kielteinen vaikutus lasten kehitykseen. Fyysinen kunto, motoriikka ja sosiaalinen, emotionaalinen ja kognitiivinen kehitys saavat tukea liikkumisesta, joka tapahtuu lähiympäristössä itsenäisesti ja oma-aloitteisesti (Kyttä 2004: 180; 2008: 121). Lasten liikkuminen ruukilla vaikuttaa olleen vapaata. Lasten liikkumisen rajoittamisesta ruukin alueella ei ole mainintoja. Ainoastaan ulkopuolisten liikkumiseen liittyvistä rajoituksista on tietoja (ks. esim. Alanen 1970: 207, 224). Inhan ruukissa mainitaan olleen kaksi paikkaa, joissa lasten liikkumista rajoitettiin: tehtaan konttorin ja päärakennuksen lähellä huutaminen ja syljeskely oli kielletty ja paikat tuli ohittaa tietä pitkin kulkien. ”*Koskaan en uskaltanut käydä pytingin pihassakaan*” (Nirkko et al. 1990: 42), kertoja muistelee. Poikkeuskiellon voi tulkita niin, että kaikkialla muualla lapset saivat meluta, syljeskellä ja kuljeskella pitkin poikin nurmikoilla. Kytän mukaan lupa olla äänekas on eräs lapsiystävällisen ympäristön piirre (Kyttä 2004: 185). Vaikka Östermyrassakin olisi ollut kiellettyä juosta ja meluta päärakennuksen lähellä, tarjosi muu ympäristö mahdollisuuksia meluisiin ja vauhdikkaisiin leikkeihin.

Ruukkiympäristöstä on löydettyissä runsaasti virikkeitä eli tarjoumia. Muistitietoaineisto kertoo, että työläisten lapset käyttivät ruukkiympäristöä ja sen rakennuksia mielikuvituksellisesti leikkipaikkoina. Sekä joki että tehdasrakennukset tarjosivat tekemisen mahdollisuuksia. Joki oli paikka, jossa liukua jäällä, hiiliuuniin ryömittiin kuivattamaan vaatteita tai leikittiin sen olevan vankityrmä. Sahahuoneessa odotettiin

jännittyneenä ison tukin aiheuttamaa tärinää ja veden roisketta. Tehtaan jättemateriaalia käytettiin lelujen tekemiseen, esimerkiksi tynnyrilaudoista sai sukset. (Ks. Kautovaara 1986: 180–181; Nirkko et al. 1990: 55.) Lapset saivat liikkua myös tehdasalueella. Siihen viittaavat mm. maininnat lapsista lakaisemassa ruutiverstaiden pihoja (Alanen 1970: 231). Tehdasrakennukset eivät tuohon aikaan olleet yksin aikuisten paikkoja, sillä niissä työskenteli lapsiakin (Kautovaara 1986: 48).

Peruspalvelut

Peruspalveluihin kuuluu nykyisen määritelmän mukaan sosiaali- ja terveydenhuolto, esi- ja perusopetus, ammatillinen koulutus, yleiset kirjastot, liikuntapalvelut, nuorisotyö, yleinen kulttuuritoimi sekä taiteen perusopetus (ks. Kuntasanasto 2013). Aikakonteksti huomioiden ruukin asukkaille voidaan katsoa olleen tarjolla peruspalveluita.

Sosiaalihuoltoa oli ruukin asukkaille tarjolla, vaikka se tarkoittikin mm. orpojen lasten myymistä sille, joka heidät lupasi pienimmästä korvauksesta elättää (ks. Alanen 1970: 541–542; Rahikainen 2010: 337–338). Kirkonkirja-aineisto kertoo, että moni ruukin orpolapsi jatkoi asumista ruukilla vanhempien kuoltua. Ruukkilaiset ottivat kasvatilapsiksi työtovereiden tai sukulaisten lapsia. (Ks. SSHY, kirkonkirjat, Seinäjoki, rippikirja 1873–1882: 51; SSHY, kirkonkirjat, Seinäjoki: Rippikirja 1873–1882:18.) On mahdotonta sanoa, oliko kyse välittämisestä vai hyötymisestä. Orpolapset ovat voineet olla myös halpaa työvoimaa. Yleisesti ottaen 1800-luvulla teollisuustyö nähtiin hyväksi mahdollisuudeksi sellaisille lapsille, jotka muuten olisivat tarvinneet köyhäinhuoltoa (Rahikainen 2010: 347).

Jos lapsityövoiman käyttö nähtiinkin eräänlaisena sosiaalihuollon vastineena, niin parempaakin sosiaalihuoltoa ruukilla oli (ks. kuva 5). Vasaraseppäasetus on taannut sepille ja heidän perheilleen ammattietuna sosiaalihuoltoa jo 1700-luvulta asti. Ruukeilla oli rahasto, josta maksettiin tukea vanhoille tai

vammautuneille sepille ja heidän perheilleen (Lehtiö 2007: 39–40).

Nälkävuosien kohdalla tapahtunut menettely osoittaa, että ainakin silloin elämä ruukilla oli turvallisempaa kuin lähiseudulla. Nälänhätä sai seudun ihmiset kerjuulle, mutta ruukkilaiset kokivat nälänhädän vaikutukset lievempinä eräänlaisen tehtaan johdon harjoittaman sosiaalihuollon ansiosta. Tehtaan johto hankki omalla kustannuksellaan ruokaa työntekijöille. Tehtaalta jaettiin ruokaa myös paikkallisille (Alanen 1970: 288–289, 389).

1800-luvun maaseudulla lääkärin hoitoon pääsy oli harvinaista. Östermyran ruukilla kävi toisinaan lääkäri ja sieltä on päästy sairaalaan. Piirilääkäri vieraili ruukilla ainakin vuoden 1808 punatauti-epidemian takia (Alanen 1970: 145). Vuonna 1823 ruukin renki kuoli sairaalassa Vaasassa. Kuolinsyyski oli merkitty kihti (KA, Nurmon seurakunnan arkisto, kuolleet 1823) ja mahdollisesti kyseinen vaiva oli syy miehen sairaalassa olemiselle. Vuonna 1869 henkirikoksen uhriksi

joutuneen ruukinsepän vammat oli tarkistanut lääkäri ruumiinavauksen yhteydessä (Juridiska förenings i Finland tidskrift 1870).

Ruukki tarjosi lapsille ruukinkoulun ja nuorisolle ammatillista koulutusta. Työssä oppimalla kouluttauduttiin sepän ja ruudintekijän ammatteihin ja meijerikoulussa karkajon tehtäviin. Koulutusta ei voida nähdä pelkästään lasten hyvinvointia lisäävänä asiana, sillä koulunkäyntiin kuului ruumiillinen kuritus (Alanen 1970: 647). Ajatus lapsuudesta erityisenä aikakautena, jolle ominaista on leikki ja koulutus, ei työ, on lähtöisin teollistumisesta. 1800-luvun puolivälin jälkeen Euroopassa ruvettiin perustamaan kouluja tehtaiden lapsille ja koulunkäynnin myötä lasten työnteke väheni (Lampard 2009: 50). Samaan aikaan lasten terveyteen alettiin kiinnittää huomiota. Säädettiin lapsia suojelevia lakeja (Elinkeinolaki 1868 ja 1879), joissa muun muassa kiellettiin työnteke alle 12-vuotiailta.

Hä. Östermyran Ruuk. erhåller i Utdelning			
Imedofors Johan Persson		5.	5.
Kimo Ruuk.			
Imedofors Anna Katarina	3.	50.	
Do. Lotta Hagqvist	3.	50.	
Gamle Imedofors Abt. Frigdes ofar			
diga datter Liza Frigdes		6.	13.
Oriobergs Ruuk.			
Imedofors Anna Katarina	3.	50.	
Do. Lena Persson	3.	50.	

Kuva 5. Vuorikäräjien pöytäkirjan merkintöjä Etelä-Pohjanmaan alueen ruukkien sepille tai heidän omaisilleen maksettavasta sosiaalietuudesta. Vuorioikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Vaasan läänin tuomiokirjat 1828–1828. Kuvakaappaus: N. Hemminki.

Turvallisuus ja puhtaus

Ruudin valmistus oli vaarallista. Östermyrasa tapahtui 60 ruudinvalmistusvuoden aikana 12 räjähdystä. Niissä loukkaantui aikuisia työntekijöitä mutta kukaan ei kuollut (Gustafsson 1974: 11). Räjähdysten riskiä pyrittiin ehkäisemään monin tavoin. Ruutiverstaat oli rakennettu hatariksi ja sijoitettu metsään vesistön läheisyyteen ja pitkien välimatkojen päähän toisistaan, jotta räjähdysten sattuessa sen tuhovoima jäisi pieneksi. Inventoinnin perusteella näyttää, että Östermyrasta puutui rakennusten väliset maavallit, jollaisia Britanniassa on käytetty puiden ohella räjähdysten tuhoa hillitsemään (Jones 1996: 172). Östermyran ruutitehdas vaikuttaa olleen turvallinen ruutitehtaaksi, sillä siellä ruudin valmistusvaiheet oli alusta asti sijoitettu eri rakennuksiin ja verstaat toimivat vesivoimalla. Samoihin aikoihin Britanniassa käytettiin räjähdysalttiita höyrykoneita ja työvaiheiden siirtäminen eri rakennuksiin turvallisuuden parantamiseksi oli vasta aluillaan (Cocroft et al. 2005: 219–220). Vakavin uhka räjähdyksissä oli, että koko kartano voisi lentää ilmaan, joten myös asuinalue oli riskialuetta. Työläiset asuivat alueella, jota ei voi luonnehtia turvalliseksi. Riskistä kertoo se, että vakuutusyhtiöt eivät suostuneet vakuuttamaan ruutiverstaata, eikä niiden lähellä olevia rakennuksia (Alanen 1970: 228–233).

Kirkonkirjojen mukaan tehdasoloissa kuoli tapaturmaisesti vain yksi henkilö, juuri lapsuusiän ylittänyt rautaruukin työmies (KA, Nurmon seurakunnan arkisto, kuolleet 1859). Onnettomuudet, jotka eivät johtaneet kuolemaan, jäivät aineistossa näkymättömiin ja se voi vääristää mielikuvaa turvallisuudesta. Ainoa aineistosta tavattu lasten tapaturmainen kuolinsyy oli hukkuminen. Ruukin toiminnan aikana hukkui kolme työläisten lasta, iältään 5–6-vuotiaita (KA, Nurmon seurakunnan arkisto, kuolleet: 1832 Maria Wikberg; 1858 Lisa Aberg; SSHY, kirkonkirjat, Seinäjoki, kuolleet 1870: Johan Signal). Hukkumiset voivat kertoa siitä, että viisivuotiaat ja sitä

vanhemmat on päästetty kulkemaan itseksensä ruukin ympäristössä. Hukkumiset tapahtuivat lämpimään vuodenaikaan, mikä voi viitata läheiseen jokeen ja uideissa tai veden ääressä leikkiessä tapahtuneeseen onnettomuuteen. Hukkuneiden lasten määrä on melko vähäinen 80 vuoden aikana, kun ottaa huomioon paikan sijainnin veden läheisyydessä sekä lasten hukkumiskuolemien yleisyyden kyseisenä ajankohtana. Hukkumisesta lasten kuolinsyynä ja sen korrelaatiosta perhekokoon ja yhteiskunnan kehittymiseen on kirjoittanut tarkemmin Helena Korpi (2010).

Ruukkiympäristön suurin turvallisuusriski lapsille olivat kuolemansyiden perusteella kulkutaudit. Ruukki ei eronnut ympäristöstä merkittävästi tauteihin kuoleamisen suhteen (Luukko 1983: 225). 1800-luvun teollisuusyhteisöissä taudit ovat levinneet erityisen tehokkaasti huonon hygienian ja väestön paljouden takia (Mrozowski 2006: 34–35). Ruukeilla siisteyttä valvottiin erityisen tarkasti ja asukkaita veloitettiin sakkujen uhalla pitämään yllä siisteyttä myös kotioiloissa (ks. Nirkko et al. 1990: 32–34). Työläisten kodin piiriin asti tunkeutunut kontrolli voidaan nähdä myös lasten edun mukaisena toimintana, sillä pohjimmiltaan siisteyssäännöt oli todennäköisesti laadittu tautien ehkäisemiseksi.

Östermyran ruukin siisteydestä tiedetään, että aluetta lakaistiin säännöllisesti. Ruukilla lapsena vierailnut henkilö mainitsee eräänä silmiinpistävästä asiana ruukilla vallinneen siisteyden: *”Kaikkialla minne vilkaisi vallitsi siisteys ja puhtaus”* (nimimerkki Olli-Setä, Vaasa 1914). Teollisuuslaitosten kohdalla kodin ja pihapiirin siisteys ei takaa puhtautta, sillä teollisuus saastuttaa. Kun tulkitaan ympäristön sopivuutta lapsille, on tärkeää arvioida, mikä on ollut ympäristön vaikutus lasten terveyteen (Kytä 2008: 121). Yhdysvalloissa sijainneen Boottin puuvillatehtaan työläisten asuntojen ympäristöstä on löydetty vaarallisia määriä lyijyä, ja erityisen haitallista se on ollut yhteisön lapsille (Mrozowski 2006: 34). Östermyran lasten terveydestä kertova aineisto koostuu tällä erää ainoastaan

kirkonkirjoissa mainituista kuolinsyistä. Alueen saastumisen taso ja arviot sen vaikutuksesta lasten hyvinvointiin on asia, jonka selvittäminen vaatisi lisätutkimusta.

Varhaiset teollisuuslaitokset ovat saastuttaneet monella tavalla. Ne ovat lianneet pihamaitaan, sillä jätteitä haudattiin tehtaiden pihaille. Jätteitä on käytetty täyttömaana tai laitettu veteen. Myös raaka-aineiden varastointi on saastuttanut maata. Tehtaat ovat voineet aiheuttaa hajuhaittaa ympäristöönsä ja lähialueiden kaivovesi on voinut pilaantua, koska jätevedet ovat valuneet suoraan maahan. Käytännöt eivät johtuneet piittaamattomuudesta, vaan siitä, että teollisuuden saasteiden vaikutuksesta ympäristön tai ihmisten terveyteen ei vielä 1800-luvun alkupuolella tiedetty. Ympäristöterveydenhuolto alkoi kehittyä Suomessa muiden teollistuneiden maiden mallin mukaisesti vasta 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä. Tämän tutkielman aiheen kannalta on huomionarvoista, että teollistumisen aiheuttama saastuminen alkoi olla huomattavaa vasta maailmansotien jälkeisenä aikana eli 1900-luvun alkupuolella (ks. Saikkonen 2015: 18; Leminen & Pyrylä 2001; Allaby 2014: 85–86).

Östermyra oli todennäköisesti suhteellisen vähän saastuttava. Siellä ei poltettu erityisen saastuttavaa kivihiiltä vaan puuhiiltä. Östermyra oli lähialueen ainoa teollisuuslaitos, joten teollisuuden kokonaisvaikutus ympäristön saastumiseen oli paikallinen. Sen vaikutuksista asukkaiden terveyteen ei kuitenkaan ole tietoa. Oletettavasti ruukin alue ei ollut niin puhdas kuin ympäröivä maaseutu.

Pysyvyys ja osallistuminen

Ruukkikontekstissa pysyvyyttä voi parhaiten tutkia muuttojen kautta. Ruukkilaista elämäntapaa vaikuttaa olleen kahdenlaista: toiset ovat kiertäneet ruukilta toiselle, toiset asuneet sukupolvesta toiseen saman ruukin palveluksessa. Asumisen pysyvyys ja jatkuvuus toteutui niiden lasten kohdalla hyvin, joiden vanhempien elämäntapa ei ollut liikkuva. Useilla perheillä kiertävän elämäntavan pal-

jastavat lapsien vaihtelevat syntymäpaikat (ks. kuvat 6–7). Toisaalta pysyvyys toteutui myös liikkuvilla perheillä siinä mielessä, että liikuttuiin ruukkien välillä, jolloin elämäntapa pysyi melko samanlaisena, vaikka paikka vaihtui. Pysyvyyden tärkeydestä todistaa muistitietokertomus, jossa ruukilta toiselle perheensä kanssa lapsena muutellut henkilö kuvaa kokemustaan muutosta ”hyppynä kylmään veteen” (Hackman et al. 2004: 126).

Lasten ja nuorten osallistumismahdollisuuksien arvioiminen teollisuuskontekstissa on hankalaa. Työnteko on osallistumista – mutta ei hyvinvointia lisäävää, sillä työnteko ei nykykäsityksen mukaan ole lapselle hyväksi. Koulu velvoitti osallistumaan muiden lasten kanssa tapahtuvaan toimintaan, mutta samalla se rajoitti muuta elämää ja vähensi lasten ympäristössä viettämää aikaa, mikä taas vaikutti lasten hyvinvointiin heikentävästi. Päivi Roivainen (2016) toteaa, että uudenlaisen lapsuuden syntyminen, ja sitä seurannut lasten eriyttäminen omaksi ihmisryhmäkseen, voidaan nähdä niinkin, että lapset eivät muutoksen jälkeen enää olleet yhteisöissään täysivaltaisia jäseniä. He alkoivat viettää huomattavasti vähemmän aikaa muun yhteisön kanssa (Roivainen 2016: 16). Voidaan ajatella, että lasten osallistumismahdollisuudet olivat paremmat aikana, jolloin lapsia ei koulutettu ja he saivat liikkua vapaasti ulkona ja osallistua aikuisten kanssa töihin. Toisaalta tällaista lapsuutta ruukilla oli kuvailtu ”kasvamisena oman onnensa nojassa kuin rikkaruoho” (Hackman et al. 2004: 115), joten vapauskin voidaan nähdä negatiivisena. Ehkä asiaan liittyvät ristiriidat voi parhaiten summata toteamalla, että lasten osallistuvuus toteutui ruukkiihteisössä, mutta se, mihin osallistuttiin, ei välttämättä ollut lapsille hyväksi.

Pohdintaa

”Lapsillemme paras fyysinen ympäristö voi olla monenlainen. Lasten melukylä voi löytyä maaseudulta, pikkukaupungista tai

W. Arb.	Nickel, Mikkel, Söng	27/1823	Östermyra
W. Hustru	Lisa Andersson, Frick	3/1821	Östermyra
ab. Dr.	Narva	7/1846	Östermyra
W. Son	Johan	22/1849	Östermyra
W. Son	August	11/1853	Östermyra
ab. Son	Nickel	22/1855	Östermyra
W. Son	Anders Alfred	15/1861	Östermyra
W. Son	Karl Edvard	25/1863	Östermyra
W. Son	Herman Alexander	5/1866	Östermyra

Kuva 6. Pysyvyttä Östermyran ruukilla. Syntymäpaikka koko perheellä Östermyra (Seinäjoki, rippikirja 1864–1872. Kuvakaappaus: N. Hemminki).

Sm.	Daniel Nyqvist	12/1823	Louna
W. Hustru	Mina Lisa Sundström	27/1827	Leksand
Dr.	Christina Maria	22/1849	Östermyra
Dr.	Edla Augusta Wilhelmsson	8/1852	Johanna
Son	Edla Augusta	17/1854	
Dr.	Gabrielina Vardina	26/1856	

Kuva 7. Esimerkki liikkuvasta elämäntavasta. Perheenjäsenten syntymäpaikat vaihtelevat (Nurmo, rippikirja 1854–1861. Kuvakaappaus: N. Hemminki).

vaikka läheltä Helsingin keskustaa.” (Kyttä 2008: 123.) Edellä esitetyn perusteella vaikuttaa, että hyvä ympäristö saattoi löytyä myös 1800-luvun teollisuuslaitoksesta. Se oli lapselle monessa suhteessa hyvä asuinpaikka aikakauden kontekstissa.

Liikkumisen mahdollisuudet ja ympäristöstä löytyvät virikkeet, eli lapsen hyvän ympäristön tärkeimmät piirteet toteutuivat ruukilla. Siellä oli runsaasti viheralueita ja liikkumaan innostavia polkuja, eikä lasten liikkumista tiettävästi rajoitettu. Myös yllättävän moni nykyään peruspalveluksi katsottava asia toteutui 1800-luvun ruukkiyhteisössä jollain tasolla. Peruspalvelut olivat siellä paremmin saatavissa kuin ympäröivällä maaseudulla. Riippuen asemasta hierarkiassa, saattoi elämä ruukilla olla melko turvattua. Ympäristön turvallisuuteen ja puhtauteen kiinnitettiin erityistä huomiota. Siisteysäännökset voidaan nähdä lasten edun mukaisina, sillä ne saattoivat hillitä lapsille vaarallisia tauteja. Jatkuvan räjähdysuhan alla eläminen ja saasteet tekivät paikasta kaikista varoimista huolimatta lapsille potentiaalisesti vaarallisen. Pysyvyys toteutui joissain tapauksissa niin hyvin, että muodostui ruukkilaissukuja, joissa sukupolvi toisensa jälkeen oli saman ruukin palveluksessa. Tällöin ruukki muodostui myös suvun paikaksi. Toisten kohdalla pysyvyyttä ei ollut, vaan kierrettiin ruukilta toiselle lyhyissä jaksoissa. Osallistumismahdollisuuksia lapsilla oli useita. Osallistuminen oli usein työtä. Varjopuolena oli, että se saattoi olla kaikkea pikku askareesta raskaaseen teollisuustyöhön. Lapsityövoiman käyttöä ei voida pitää yksin teollisuuslaitosten ongelmana, sillä lapset osallistuivat työhön muisakin ajan yhteisöissä. On myös huomioitava, että uudenlainen lapsuus eli lasten suojelun vaatiminen ja koulutuksen alkaminen sai alkunsa teollisuudesta.

Tulosten perusteella vaikuttaa siltä, että ruukki oli hyvä asuinpaikka erityisesti paikalla pitkään asuneiden seppäsukujen lapsille. Tuolloin toteutuivat kaikille yhteisen kehitystä tukevan ympäristössä liikkumisen

ohella myös pysyvyys, sosiaalihuolto, koulutus ja osallistuminen. Toisaalta seppien arvostettu ammatti kulki suvussa, mikä tarkoitti, että ammatin perijä alkoi opetella teollisuustyötä jo lapsena. Nykypäivän näkemysten mukaan jälkimmäinen asia on ehdottoman huono, mutta lasten omat kokemukset aiheesta voisivat kertoa myös ylpeydestä ja joukkoon kuulumisesta yhtä hyvin kuin itkusta ja ikävästä. Asiaa on katsottava aikakauden kontekstissa.

Koska ruukin alueella ei toistaiseksi ole suoritettu kaivauksia, siellä asunut 800-päinen lapsijoukko on haasteellinen tutkittava. Vaikka kaivauksia olisikin tehty, voisi lapsista kertova löytöaineisto olla vähäistä. Silti kaikenlaiset tavat saada lisää tietoa menneisyyden lasten elämästä kannattaa ottaa käyttöön. Muinaisjäännöskohteen tulkinta lapsen elinympäristönä on yksi keino. Ympäristön tulkinta toimii parhaiten historiallisen arkeologian kohteissa, sillä historiallisista lähteistä saadut lisätiedot vahvistavat tulkintoja. Olisi mielenkiintoista kokeilla, voiko menetelmää soveltaa myös esihistorian ympäristöihin.

Bibliografia

Arkistolähteet

- Kaila, P. & Härö, E. 1973. *Östermyran ruukinalue, Seinäjoki 26.07.1973*. Helsinki: Museoviraston rakennushistoriallinen arkisto.
- Kansallisarkisto, Ilmajoen tuomiokunnan arkisto, Ilmajoen käräjäkunnan perukirjat 1864–1878. henkilöiden Liisa Jaakontytär Storck, Anna Mårtensdotter Forss, Matti Iisakinpoika Häggström, Herman Matinpöika Häggström, Kaisa Engren, Maria Häggström, Michel Topp ja Maija Kreta Antintytär Huhtala perunkirjoitukset.
- Kansallisarkisto, Nurmon seurakunnan arkisto, kuolleet 1800–1864.
- Kansallisarkisto, Nurmon seurakunnan arkisto, muuttaneet 1800–1864.
- Kansallisarkisto, Nurmon seurakunnan arkisto, rippikirjat 1800–1864, Östermyra.
- Kansallisarkisto, Nurmon seurakunnan arkisto, syntyneet ja kastetut 1800–1864.
- Kansallisarkisto, Vuorioikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Vaasan läänin tuomiokirjat 1828–1828.
- Nättilä, H. 2014. *Seinäjoen Törnävä. Östermyran rautaruukin ja ruutitehtaan jäännösten teollisuusarkeologinen inventointi 2014*. Etelä-Pohjanmaan maakuntamuseo.
- Perttola, W. 2010. *Seinäjoki Törnävänsaari 2010. Nykyisyyssarkeologinen koekaivaus ja sen yhteydessä tehdyt havainnot historiallisen ajan kerroksista Seinäjoen Törnävänsaarella 19.–20.6.2010*. Kaivauskertomus. Helsinki: Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto.
- Suomen sukuhistoriallinen yhdistys SSHY, kirkonkirjat, Seinäjoki, kuolleet 1864–1885.
- Suomen sukuhistoriallinen yhdistys SSHY, kirkonkirjat, Seinäjoki, rippikirjat 1864–1885, Östermyra.
- Suomen sukuhistoriallinen yhdistys SSHY, kirkonkirjat, Seinäjoki, syntyneet ja kastetut 1864–1885.
- Suomen sukuhistoriallinen yhdistys SSHY, kirkonkirjat, Seinäjoki, muuttaneet 1864–1885.

Elektroninen aineisto

- Korpi, H. 2010. Lapsikuolleisuuden väheneminen ilmentää yhteiskunnan muutosta ja kehitystasoa. *Hyvinvointikatsaus 2/2010: Elämänvaiheet*. Tilastokeskus. <http://www.stat.fi/tup/hyvinvointikatsaus/hyka_2010_02.html> (Luettu 13.1.2018)

Kuntasanasto 2013. luku G: Kunnan tehtävät, käsite G006. <<https://mot.kielikone.fi/mot/valter/netmot.exe?Opt=256&ListWord=%40%40babservice+%28%29+WITH+LANG%3Dsv&SearchWord=Act&dic=1&page=results&UI=fi80>> (Luettu 14.1.2018)

Tutkimuskirjallisuus

- Alanen, A. J. 1970. *Seinäjoen historia 1. Vuoteen 1931 eli kunnan jakautumiseen kauppalaksi ja maalaiskunnaksi*. Seinäjoki: Seinäjoen kaupungin historiatoimikunta.
- Alanen, L. 2008. Lapsuus yhteiskunnallisena ilmiönä. Sankari, A. & Jyrkämä, J. (toim.) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*: 161–186. Tampere: Vastapaino.
- Allaby, M. 2014. *Fog, smog and poisoned rain*. New York: Infobase Publishing.
- Bowler, P. J. 1992. *Ympäristötieteiden historia*. Juva: WSOY.
- Cocroft, W. D., Tuck, C., Clarke, J. & Smith, J. 2005. The Development of the Chilworth Gunpowder Works, Surrey, from the Mid-19th Century. *Industrial Archaeology Review* XXVII: 2: 217–234.
- Derevenski, J. S. 2000. Material culture shock: Confronting expectations in the material culture of children. Sofaer, J. R. (toim.) *Material culture of children*: 3–16. London: Routledge.
- Gustafsson, H. 1974. Tuhoräjähdysksiä Östermyran ruutitehtaassa. *Seinäjoen Joulu* 1974: 11.
- Hackman, J. & Schreiber, H. & Wessberg, L. & Åström, A-M. 2004. *Min bruksmiljö: Hägkomster från finländska bruk*. Åbo: Etnologi vid Åbo Akademi, rapport 10.
- Humphries, J. 2013. Childhood and child labour in the British industrial revolution. *Economic History Review* 66 (2): 395–418.
- Jones, W. 1996. *Dictionary of industrial archaeology*. Phoenix Mill: Sutton Publishing Ltd.
- Kautovaara, P. 1986. *Ruukin töissä*. Vantaa: Kunnallislispaino Oy.
- Korkiakangas, P. 1996. Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. Kansatieteellinen arkisto 42. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kyttä, M. 2004. The extent of children's independent mobility and the number of actualized affordances as criteria for child-friendly environments. *Journal of Environmental Psychology* 24 (2): 179–198.

- Kyttä, M. 2008. Lapsille paras fyysinen ympäristö. Hakala, K. (toim.) *Lapsella on oikeus osallistua – Lapsiasiavaltuutetun vuosikirja 2008*: 116–123. Sosiaali- ja terveysministeriö Lapsiasiavaltuutettu. Helsinki: Yliopistopaino.
- Lahti, T., Heikkilä, J., Jaakkola, H. & Jakamo, M. (toim.) 2006. *Seinäjoen rakennuskultuuria. Asutus, kulttuurimaisema ja vanha rakennuskanta*. Neljäs uudistettu painos. Seinäjoen Historiallinen Yhdistys ry.
- Lampard, S. 2009. The Ideology of Domesticity and the Working-Class Women and Children of Port Adelaide, 1840–1890. *Historical Archaeology* 2009 43 (3): 50–64.
- Lehtiö, M. 2007. *Työ ja sen tekijät. Orisbergin rautaruukin 100 ensimmäistä vuotta*. Abraham Björklundin sukuseura.
- Leminen, K. & Pyrylä, R. 2001. Teollisuuden muisto – Helsingin maaperän saastuminen ja kunnostus. Laakkonen, S. & Laurila, S. & Kansanen, P. & Schulman, H. (toim.) *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan. Kaupunki ja sen ympäristö 1800- ja 1900-luvuilla*: 76–89. Helsinki: Edita/Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Lindström, J. & Mispelaere, J. 2017. Interdependent living: labouring families and the Swedish mining industry in the late seventeenth century. *The History of the Family* 22 (1): 136–155.
- Luukko, A. 1983. *Nurmon historia. Historiallisen asutuksen alusta kunnallishallinnon perustamiseen*. Vaasa: Vaasa Oy.
- Maaranen, P. 2016. Ajatuksia arkeologisoitumisesta: tapausesimerkkinä metallintuotantoon liittyvät arkeologiset kohteet. Häkälä, P. (toim.) *Arkeologipäivät 2015. Teollisuusperintö & Teknologiat ja niiden tutkimus*: 6–20. Helsinki: Suomen Arkeologinen Seura.
- Markus, T. A. 1993. *Buildings & Power. Freedom & Control in the Origin of Modern Building Types*. London: Routledge.
- Monié Nordin, J. 2012. Embodied colonialism: the cultural meaning of silver in a Swedish colonial context in the 17th century. *Post-Medieval Archaeology* 46 (1): 143–165.
- Mrozowski, S. A. 2006. Environments of History: Biological Dimensions of Historical Archaeology. Hall, M. & Silliman, S. W. (toim.) *Historical Archaeology*: 23–41. Blackwell studies in global archaeology. Oxford: Blackwell.
- Nirkko, J., Laaksonen, P. & Rassi, A. (toim.) 1990. *Se oli rautaa. Kertomuksia masuuneista ja sula- toista*. Kansanelämän kuvauksia 31. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Niukkanen, M. 2000. Asutus- ja elinkeinohistoriallisten muinaisjäännösten inventointi. Maaranen, P. & Kirkinen, T. (toim.) *Arkeologinen inventointi. Opas inventoinnin suunnitteluun ja toteuttamiseen*: 208–219. Helsinki: Museovirasto, arkeologian osasto.
- Olli-Setä (nimim.) 1914: Pakinaa nuorille vanhasta Östermyran ”pruukista”. *Vaasa. Suomalaisen väestön äänenkannattaja Etelä-Pohjanmaalla*. N:o 12 B. 31.1.1914.
- Peña, E. S. & Denmon, J. 2000. The social organization of a boardinghouse: Archaeological evidence from the Buffalo waterfront. *Historical Archaeology* 34 (1): 79–96.
- Prangnell, J. & Quirk, K. 2009. Children in paradise: Growing up on the Australian Goldfields. *Historical Archaeology* 43 (3): 38–49.
- Rahikainen, M. 2010. Omat lapset, vieraat lapset, kerjäläislapset. Hanska, J. & Vainio-Korhonen K. (toim.) *Huoneentaulun maailma. Kasvatus ja koulutus Suomessa keskialalta 1860-luvulle*: 313–355. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Roivainen, P. 2016. *Puettu lapsuus. Löytöretkiä lastenvaatteiden saarille*. Kansatieteellinen Arkisto 56. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Rydén, G. 1991. *Hammarlag och hushåll: Om relationen mellan smidesarbetet och smedshushållen vid Tore Petrén brukskomplex 1830–1850*. Stockholm: Jernkontoret.
- Saikkonen, P. 2015. Riskitieto kuntapäätöksenteossa. *Tapauksena saastunut maaperä Helsingissä*. Sosiaalitieteiden laitoksen julkaisuja 2015:9, Yhteiskuntapolitiikka. Helsinki: Sosiaalitieteiden laitos, Helsingin yliopisto.
- Salokorpi, A. 2007. *Suomen rautaruukit*. Keuruu: Otava.
- Shackel, P. A. 2004. Labor's Heritage: Remembering the American Industrial Landscape. *Historical Archaeology* 38 (4): 44–58.
- Sofaer, J. 2015. Seeing Invisible Children in Archaeology. Coşkunsu, G. (toim.) *The Archaeology of Childhood: Interdisciplinary Perspectives on an Archaeological Enigma*: 68–79. Albany: State University on New York.
- Kirjoittaja on arkeologian opiskelija Oulun yliopistosta.
noorahemminki@gmail.com